

Jurij PEROVŠEK

## NARODNA RADIKALNA STRANKA NA KOČEVSKEM V LETIH 1921-1923

V preučevanju razgibanega in vsebinsko zelo bogatega slovenskega političnostrankarskega življenja v času prve jugoslovanske države - Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev (Kraljevina SHS), leta 1929 preimenovane v Kraljevino Jugoslavijo - gre zaslužnemu profesorju Univerze v Ljubljani dr. Metodu Mikužu posebno mesto. V svojem obsežnem znanstveno-raziskovalnem opusu, ki, kar zadeva novejšo zgodovino, zajema skorajda vse ključne razvojne procese narodne in obče zgodovine 20. stoletja, se je namreč pozorno posvetil tudi razvoju slovenskih političnih strank in drugih političnih organizacij v letih 1918-1941. Pri tem je bil med prvimi, ki je na Slovenskem obravnaval to vprašanje, saj je pred njim na temeljne značilnosti slovenskega političnostrankarskega razvoja v prvem jugoslovanskem desetletju opozorila le dr. Melita Pivec v še danes pomembni razpravi Programi političnih strank in statistika volitev, objavljeni v znanem zborniku Slovenci v desetletju 1918-1928 (Ljubljana 1928).<sup>1</sup> Novo razvojno stopnjo v slovenskem pogledu na svojo političnostrankarsko zgodovino po oblikovanju Kraljevine SHS 1. decembra 1918 je nato leta 1955 opredelil prof. Mikuž, ko je v Zgodovinskem časopisu podrobno predstavil in razčlenil slovenski političnostrankarski prostor do uvedbe kraljeve diktature 6. januarja 1929.<sup>2</sup> Svoje celovito poznavanje slovenske politike, njenih strankarskih nosilcev in drugih organizacijskih oblik političnega delovanja Slovencev v prvi Jugoslaviji je deset let kasneje zaokrožil v enem od svojih temeljnih del - Orisu zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji.<sup>3</sup> Slovenski strankarski in političnoorganizacijski razvoj med obema svetovnima vojnama je nato predstavil še v Enciklopediji Jugoslavije<sup>4</sup> in v obsežnem delu skupine avtorjev Zgodovina Slovencev, ki je izšla leta 1979.<sup>5</sup> Prof. Mikuž je s tem ustvaril trajno osnovo nadaljnjemu raziskovanju slovenskega političnostrankarskega življenja v prvi jugoslovanski državi.<sup>6</sup>

- 
- <sup>1</sup> Melita Pivec: Programi političnih strank in statistika volitev. V: Slovenci v desetletju 1918-1928. Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine. Uredil dr. Josip Mal, Ljubljana 1928, str. 357-373 (dalje Pivec, Programi pol. strank).
  - <sup>2</sup> Metod Mikuž: Razvoj slovenskih političnih strank (1918 do zač. 1929) v stari Jugoslaviji. Zgodovinski časopis, 1955, št. 1-4, str. 107-139 (dalje Mikuž, Razvoj pol. strank).
  - <sup>3</sup> Metod Mikuž: Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917-1941, Ljubljana 1965, 555 str. (dalje: Mikuž, Slovenci v stari Jugoslaviji).
  - <sup>4</sup> Metod Mikuž: Stranke politične. SLOVENIJA, 1918-1929; 1929-1941. Enciklopedija Jugoslavije, 8. zvezek, Srbija-Ž. Zagreb 1971, str. 186-187.
  - <sup>5</sup> Glej Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1979, str. 601-685.
  - <sup>6</sup> Poleg prof. Mikuža so doslej slovenske politične stranke v letih 1918-1941 posebej obravnavali še: Vasilij Melik (Izidi volitev v konstituantno leta 1920. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1962, št. 1, str. 3-61; isti: Slovenski liberalni tabor in njegovo razpadanje. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, letnik št. 1-2, str. 19-24); France Klopčič (Velika razmejitev. Študija o nastanku

Če sedaj na kratko predstavimo glavne značilnosti strankarskega razvoja v Sloveniji po nastanku jugoslovanske države, je najprej treba poudariti, da je po prvi svetovni vojni prišlo do pravega izbruha političnostrankarskega življenja na Slovenskem. Vzrokov za to je bilo več. Najprej je bil to novi zgodovinski čas, ki je s koncem vojne in oblikovanjem nasledstvenih držav na ozemlju nekdanje Avstro-Ogrske monarhije za Slovence nastopil s prehodom iz starega - avstrijskega, v novi - jugoslovanski prostor. Tako je bil že nacionalni problem v jugoslovanski državi vzrok strankarskih cepitev in oblikovanja večjega števila avtonomistično-federalističnih političnih subjektov na Slovenskem. K širitvi slovenskega političnega prostora so prispevale tudi socialnogospodarske razmere v novi državi, pa tudi revolucionarni družbeni preobrat v Rusiji, ki je imel neposredni politični odziv v Evropi. Seveda pa je tedanje politično življenje vzpodbujalo tudi dejstvo, da je bil klasični politični pluralizem vse do uvedbe kraljeve diktature potisna sila tedanjega slovenskega družbenega, političnega, kulturnega in gospodarskega življenja.

Na oblikovanje novih političnostrankarskih subjektov v Sloveniji po prvi svetovni vojni je poleg navedenih vplivalo tudi dejstvo, da so po nastanku Kraljevine SHS v Slovenijo svoje delovanje razširile tudi nekatere stranke iz drugih jugoslovanskih pokrajin.<sup>7</sup> Tako je vodilna srbska politična sila in graditeljica demokratiziranega političnega življenja v Kraljevini Srbiji v času pred nastankom jugoslovanske države, Narodna radikalna stranka (NRS), po oblikovanju Kraljevine SHS razširila svoje organizacije po vsej jugoslovanski državi, med drugim tudi v Slo-



komunistične stranke v Sloveniji aprila 1920 in o njeni dejavnosti od maja do septembra 1920. Ljubljana 1969); Janko Prunk (Zveza delovnega ljudstva v Ljubljani za občinske volitve decembra 1922. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1971-1972, št. 1-2, str. 199-228; isti: Pot krščanskih socialistov v Osvobodilno fronto slovenskega naroda, Ljubljana 1977); Miroslav Stiplovshek (Slovenske politične stranke in njihovi kmečki programi 1918-1920. Jugoslovanski istorijski časopis, 1973, št. 3-4, str. 191-206; isti: O revolucionarnosti v obdobju 1918-1921. V: Elementi revolucionarnosti v političnem življenju na Slovenskem. Ljubljana 1973, str. 47-65; isti: Programska in organizacijska prizadevanja slovenskih političnih strank za pridobitev kmečkih množic 1918-1920. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1974, št. 1-2, str. 60-84; isti /skupaj z Jurijem Perovškom/: Politična stranka. Od 1918 do 1945. Enciklopedija Slovenije, 9. zvezek, Plo-Ps. Ljubljana 1995, str. 83-85); Momčilo Zečević (Slovenska ljudska stranka in jugoslovansko zedinjenje 1917-1921: od majniške deklaracije do vidovdanske ustave, Maribor 1977; isti: Na zgodovinski prelomnici. Slovenci v politiki jugoslovanske države 1918-1929, I. knjiga. Maribor 1986); Alenka Nedog (Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji od leta 1935 do 1941, Ljubljana 1978); Igor Grdina (Kratka zgodovina Slovenske zemljoradniške in Slovenske republikanske stranke Antona Novačana. Zgodovinski časopis, 1989, št. 1, str. 77-95); Bojan Balkovec (Prva slovenska vlada 1918-1921. Ljubljana 1992); Anka Vidovič-Miklavčič (Mladina med nacionalizmom in katolicizmom: Pregled razvoja in dejavnosti mladinskih organizacij, društev in gibanj v liberalno-unitarnem in katoliškem taboru v letih 1929-1941 v jugoslovanskem delu Slovenije, Ljubljana 1994); Jurij Perovšek (Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS /1918-1929/. Ljubljana 1998). O posameznih političnih strankah in drugih političnih subjektih, ki so med obema svetovnima vojnama delovali v jugoslovanski Sloveniji so v posameznih geslih v Enciklopediji Slovenije pisali zlasti France Filipič, J. Perovšek, J. Prunk, M. Stiplovshek in A. Vidovič-Miklavčič. O političnih strankah in drugih oblikah političnega organiziranja na Slovenskem v prvi Jugoslaviji sta v posebnih geslih Slovenske kronike XX. stoletja (knjiga 1, 1900-1941, Ljubljana 1995, 1997) pisala J. Perovšek in Egon Pelikan.

<sup>7</sup> Jurij Perovšek, Miroslav Stiplovshek: Politična stranka. Od 1918 do 1945. Enciklopedija Slovenije, 9. zvezek, Plo-Ps. Ljubljana 1995, str. 83.

venijo.<sup>8</sup> Četrtega avgusta 1921 je bil v Kočevju ustanovljen okrajni odbor vsedr-  
žavne NRS v Sloveniji, katerega predsednik je postal kočevski advokat in posestnik  
dr. Ivan Sajovic.<sup>9</sup> To je bila prva organizacijskopolična oblika slovenskih radika-  
lov, ki se je v svojem delovanju v letih 1921-1923 osredotočila na Kočevsko, to je  
na območje, na katero se naslanja tudi rojstna Ribnica prof. Mikuža. V naši raz-  
pravi bomo zato predstavili kočevsko NRS, opozorili pa bomo tudi na vlogo in  
položaj NRS v Sloveniji v naslednjih letih.

Tako kočevski kot ostali pripadniki NRS v Sloveniji so v političnoprogramskem  
pogledu sledili programu vsedr-žavne oziroma Narodne radikalne stranke Kralje-  
vine SHS. To je bil dopolnjen oziroma deloma spremenjen program dotedanje  
srbske NRS.<sup>10</sup> Novi (jugoslovanski) radikalski program je zagovarjal centralistično  
državno ureditev in monarhijo, torej "državo z enim parlamentom, kojemu odgo-  
varja ena državna vlada in koji ima s krono nedeljeno suvereno zakonodajno ob-  
last za celo državo". Glede izvajanja upravne oblasti je NRS zagovarjala načelo  
samouprave, to je "polno udeležbo naroda (ljudstva - op. J. P.) pri upravi v občini  
in pokrajini". Pri tem pa posamezne pokrajine tako po svoji velikosti kot po  
pristojnostih ne bi smele ogroziti "državnega jedinstva".<sup>11</sup>

Program se ni posebej ustavljal ob splošnopolitičnih stališčih, podrobno pa je  
pojasnjeval strankine gospodarsko-socialne poglede. NRS je poudarjala potrebo  
po hitri, pametni in modri rešitvi agrarnega vprašanja, ki "more imeti tudi socialen  
značaj osvoboditve privatne lasti in pritiska in vezi fevdalizma ter značaj podelitve  
zemlje onim siromašnim poljedelcem, ki je nimajo ali jo imajo v pomanjkljivi meri,  
da jim ne zadošča za življenje". Zato je zagovarjala osvoboditev kmeta še obsto-  
ječih fevdalnih vezi (to je zadevalo predvsem Bosno in Hercegovino, kjer so še  
obstajala begovska fevdalna zemljiška posestva ter tlaka in dajatve tlačanov-zakup-  
nikov lastnikom teh posestev) in podelitev tiste zemlje, ki so jo kmetje obdelovali v  
obliki fevdalnega bremena v njihovo last. Nadalje se je zavzemala za podelitev  
zemlje "prostovoljcem, katerim je država to obljubila, siromašnim poljedelcem,  
rodbinam padlih in v vojni onemoglih kmetov, ki nimajo zemlje ali pa v tako mali  
meri, da jim ne zadostuje za življenje". To podelitev zemlje je povezovala s t. i.  
notranjo kolonizacijo, to je s preseljevanjem kmetovalcev znotraj državnega okvira  
Kraljevine SHS. Po zamisli NRS naj bi se najprej podeljevala "državna in obče  
narodna zemlja", v kolikor pa je ne bi bilo dovolj, pa naj bi se k njej "dodala (...)  
tudi privatna zemlja. S prevelikimi privatnimi posestvi se bo postopalo kakor z  
državno zemljo."<sup>12</sup>

Po programu NRS bi se morala za zemljo, odvzeto za cilje agrarne reforme ali

8 NRS je sprejela sklep, da razširi svoje delovanje po celi Kraljevini SHS na svoji konferenci, ki je bila  
od 25. do 28. 9. 1920 v Beogradu. - Radikal, leto I, št. 1, 25. 10. 1921, Poročila iz gibanja Radikalne  
Stranke.

9 O oblikovanju okrajnega odbora NRS v Kočevju avgusta 1921 in o začetkih radikalskega gibanja v  
kočevskem okraju konec poletja in v jeseni 1921 glej Radikal, leto I, št. 1, 25. 10. 1921, Gibanje za  
Radikalno stranko v kočevskem okraju.

10 Jurij Perovšek: Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine  
SHS (1918-1929). Ljubljana 1998, (dalje: Perovšek, Programi pol. strank 1918-1929) dok. št. 34;  
Program Narodne radikalne stranke, str. 137.

11 Prav tam, str. 138.

12 Prav tam, str. 138-139.

za druge potrebe države, izplačati zakonsko odrejena državna odškodnina. Država bi tudi zagotovila, da bi kmetje oziroma vasi in občine s premalo pašnih in gozdnih površin, dobili "od države v istem razmerju potrebne zemlje in gozda". Ob tem se je NRS še zavzemala, da mora država zakonsko določiti, "preko katere mere zemlja ne sme biti v obče predmet kupovanja in prodaje (rubeža - op. J. P.), to je v kateri meri mora ostati v privatni lastnini". Glede agrarne reforme je še poudarila, da se mora njena "izvršitev (...) čim prej postaviti na zakonito osnovo in zavarovati njena objektivnost in pravičnost; ista se ima čim prej vzeti iz rok politične oblasti in njenih organov, v kolikor ti niso postavljeni pod sigurno kontrolo sodišča."<sup>13</sup>

Kar zadeva ostala gospodarska vprašanja se je NRS zavzemala za razvijanje tistih industrijskih panog, za katere je bilo v državi na razpolago dovolj surovin. Ocenjevala je tudi, da je treba ob moderni tehniki ohraniti tudi obrt in zato "negovati in razvijati zadružništvo". Sicer pa je svoja glavna gospodarska načela poudarila takole: "Jačiti zemljo (državo - op. J. P.) v ekonomskem pogledu in jo usposobiti za prenašanje finanjskih bremen, koja se imajo pravično in razumno razdeliti po progresivnem načelu, varujoč ekonomske sile naroda; varovati in negovati državni kredit, naslonjen na eni strani na ekonomično poslovanje državnih uradov in proračuna, na drugi strani pa na racionalno izkoriščanje ekonomske sile in plodnosti zemlje!"<sup>14</sup>

NRS je bila ob poudarjanju svojih gospodarskih načel pozorna tudi na delavsko vprašanje. Tako je kot nalogo dobre gospodarske politike razumela, "da se čuva, neguje in razvija narodna delavska sila. Zato je treba posvetiti posebno pažnjo (...) tudi živi fizični moči naroda s preišljeno zdravstveno politiko države." Sicer pa je menila, da je "potrebno razvijati solidarnost ne samo v skupinah in razredih meščanov in delavcev, ampak tudi med grupami in sloji samimi". Poudarjala je, da "princip razrednega boja ni princip, na kojem se more zasnovati narodna in državna zgradba. To je samo načelo, koje ugotavlja faktično stanje v gotovih izpremembah socijalnega razvoja. Pa tudi tedaj ni načelo istinito, če se razume kot ideja, da so interesi družabnih razredov popolnoma različni in razlike nepremostljive. To je zmota, pred katero je treba obvarovati narod," je opozarjal program NRS, saj ni res, "da svobodne in demokratske naprave današnjega društva ne dajo možnosti delavskemu svetu (razredu - op. J. P.), da izpremeni svoj socialni položaj" in se dvigne na primerno "stopnjo ali da zavaruje namišljene koristi. Zato bo Narodna Radikalna Stranka težila za tem," je zaključeval njen program, "da z moderno delavsko zakonodajo ustvari cilje društvene solidarnosti ter zavaruje v njenem okviru opravdane delavske koristi."<sup>15</sup> To pa naj bi bilo izvedeno tako, "da se pri tem interesi celokupnega gospodarstva in vsa področja delavnosti osigurajo, očuvajo in razvijejo".<sup>16</sup>

Slovenski radikali so seveda zagovarjali stališče, da sta tako NRS kot tudi njen program najprimernejša, da se "politično razcepljenost našega ljudstva odstrani, strankarsko pestrost reducirja na potrebno mero in dâ našim krajem tako za parlament kot za zunanji svet imponujočo politično strukturo in zastopstvo, zmožno

<sup>13</sup> Prav tam, str. 139.

<sup>14</sup> Prav tam, str. 139, 140.

<sup>15</sup> Prav tam, str. 140.

<sup>16</sup> Radikal, leto I, št. 6, 31. 12. 1921. Resolucija državne konference Radikalne Stranke.

pozitivnega reševanja velikih nalog, ki jih stavita danes država in ljudstvo na svoje zastopnike". To je ob oblikovanju okrajnega odbora NRS v Kočevju 4. avgusta 1921 poudaril I. Sajovic, ki je bil sicer tudi sam mnenja, "da imajo v Sloveniji eksistenčno pravico *le tri* stranke, ena napredna, druga nekoliko bolj konservativna in tretja delavska". V pojasnilo, čemu naj zato poleg že obstoječih katoliške Slovenske ljudske stranke, liberalno usmerjenih Jugoslovanske demokratske stranke (JDS), Samostojne kmetijske stranke in Narodno socialistične stranke ter delavske Jugoslovanske socialnodemokratske stranke in komunistov "vpeljemo v Slovenijo še sedmo stranko", je poudaril, da za to obstoje v resnici tehtni razlogi, saj se slovenski zagovorniki NRS zavedajo, "da moralna odgovornost za tak korak ni majhna".<sup>17</sup>

Ko je okrajni odbor NRS v Kočevju konec oktobra 1921 objavil svoj uvodni programsko politični razglas, je bilo v njem podrobno razloženo, zakaj je treba v Sloveniji ustanoviti Narodno radikalno stranko. V razglasu je okrajni odbor NRS poudarjal, da lahko ljudstvo doseže "blagostanja, zadovoljnosti ter zunanjepolitičnega ugleda" le tako, "da se v naši državi, kjer odločajo faktično le od ljudstva izvoljeni zaupniki poslanci, ustvari močna enotna državna stranka, *ki si ta cilj zapiše na svoj prapor* in (...) na podlagi ljudskega programa združi večino sinov naše domovine pod tem praporom in tako ta svoj cilj tudi uveljavi. Ni je v Sloveniji stranke, ki bi zamogla to storiti!", je trdil razglas. Tega ne morejo storiti ne "Slovenska Ljudska ali klerikalna Stranka s svojim separatističnim (narodnoavtonomiističnim - op. J. P.), verskim nestrpnim programom ter celimi 14 poslanci med 419 narodnimi zastopniki", ne Samostojna kmetijska stranka "z 10 zaupniki, ki, mimogrede povedano vodijo za naše glede prehrane pasivne kraje škodljivo visoko agrarno politiko težko znosljivih cen mesa in moke", in tudi ne "sicer vsega spoštovanja vredna zbirka znatnega dela slovenske inteligence, liberalna JDS, ki si navzlic svojemu požrtvovalnemu patriotizmu (jugoslovanskemu unitarnocentralističnemu narodnopolitičnemu programu - op. J. P.) ni znala pridobiti v Sloveniji ljudskih mas (...). Da o socialistih in komunistih, ki hočejo podariti prihranke žuljev lenuhom in zakupnikom špekulacije, še govorimo ne!" K temu je razglas še dodajal, da je v Jugoslaviji le 1 milijon Slovencev "in ako se zberemo vsi pod enim klobukom, postavimo v *prihodnji* parlament od 320 poslancev le 25 mož, torej veliko premajhno skupino, da bi mogla priti njena beseda resno v poštev".<sup>18</sup>

<sup>17</sup> Radikal, leto I, št. 1, 25. 10. 1921; Čemu novo stranko v Sloveniji? (Odlomek iz referata dr. Sajovica na sestanku zaupnikov kočevskih Slovencev zbranih dne 4. avg. t. l. v vili Sajovic v Kočevju).

<sup>18</sup> Prav tam, Našim prijateljem, naročnikom in bralcem. - Kar zadeva radikalno kritiko liberalne JDS je zanimivo tudi mnenje, ki ga je o JDS izrekel I. Sajovic. Že "od mladih nog odločen naprednjak", je dejal naslednje: "Kot napredni ljudje poznamo v Sloveniji predvsem JDS, v katero so se ob prevratu zgrnili skoro vsi patriotje in tudi na Kočevskem smo ji z združenimi močmi ustvarili krasno postojanko. Vsled tega poznamo izborni njen program, njen ustroj, tudi njeno dobro voljo, pa tudi nezmožnost vodstva, ki, dasi opozorjeno, ni umelo pridobiti si ljudskih mas, zanesti ta program in svoje ideje med ljudstvo ter se med njim zasidrati v svojo, ljudsko in državno korist. Radi tega je lepi njen program le *mrtva črka*, številna inteligenca, zbrana pod tem praporom, le častniki brez armade, brez upa, da se lepa prilika še kedaj povrne. (Prav tam, Čemu novo stranko v Sloveniji? /Odlomek iz referata dr. Sajovica na sestanku zaupnikov kočevskih Slovencev zbranih dne 4. avg. t. l. v vili Sajovic v Kočevju/). - O socialnem, političnem in idejnem značaju slovenskega liberalizma in njegove predstavnice JDS ob nastanku jugoslovanske države leta 1918 glej podrobneje Jurij Perovšek: Liberalizem in vprašanje slovenstva: nacionalna politika liberalnega tabora v letih 1918-1929. Ljubljana 1996, str. 14-25 (dalje: Perovšek, Liberalizem in vprašanje slovenstva).

Glede na tako oceno političnega položaja v Sloveniji je razglas opozarjal, da tistim, "ki hočejo lepo urejeno državo brez škodljivih popuščanj iz strankarskih ozirov, ne preostaja drugega, kot ozreti se po strankah izven Slovenije ter event. združiti svoje moči v enotno falango z ono stranko, ki zastopa enake interese ter zasleduje iste cilje kot slovensko delavno in pridobivajoče ljudstvo".<sup>19</sup> Razglas je navajal jugoslovanske politične subjekte, ki so imeli vsedržavni značaj - vsedržavno Jugoslovansko demokratsko stranko,<sup>20</sup> komunistično stranko, in socialiste -, pa tudi Radićevo Hrvatsko republikansko seljačko stranko, "ki pa radi svojih separatističnih (federalističnih - op. J. P.) teženj in nepriznavanja monarhizma, v katerem vidimo najjači steber in stožer našega ujedinjenja, ne more priti za nas v poštev. In tu", je poudarjal razglas, "že srečamo stranko ogromne večine srbskega seljaka in srbskega inteligenta, Narodno Radikalno Stranko, ki je iz male Srbije z vzajemnim delovanjem vseh slojev ustvarila državo svetovnega slovesa in ki je s smotrenim delovanjem osvobodila še ostale Srbe turškega in madjarskega robstva, Hrvate in Slovence pa madjarskega in nemškega jarma ter jih združila v sedanji Jugoslaviji ali kraljestvu SHS. *To je stranka malega seljaka in malega obrtnika,*" je nadaljeval razglas, "istih malih ljudi, ki tvorijo ogromno večino slovenskega ljudstva. Gospodarski delokrog slovenskega in srbskega seljaka ter obrtnika je isti, torej tudi interesi; *iz skupnosti interesov pa lahko ustvarimo tudi politično strankarsko zajednico,* kot imamo že državno. (...) Ako torej podpremo stranko srbskega seljaka, obrtnika in delavca s tem, da stopimo v njih krog kot sodelavci ramo ob rami, *smo podprli s tem samo svoje lastne interese,* dobivši si močnega sotovariša, *smo storiili s tem važen korak k osiguranju tako težko pridobljene lastne svobode* in *smo ustvarili s tem predpogoj, da se naša očetnjava uredi le z vidika zdravih gospodarskih in kulturnih interesov ter načel* in da stopi s tem kot enako vredna družica v krog ostalih prosvitljenih evropskih narodov."<sup>21</sup>

Tako utemeljeno vključevanje NRS v slovenski politični prostor je bilo povezano še z očitnim zagovarjanjem radikalskega velikosrbskega razumevanja jugoslovanske države. I. Sajovic je pred prvim kongresom NRS v Kraljevini SHS (kongres je bil od 11. do 13. decembra 1921 v Beogradu) pisal, da je NRS, "zvesta svojemu slovanskemu in demokratičnemu programu, dosegla, da je srbska država kot cilj vsiljene ji svetovne vojne proglasila osvoboditev vseh Srbov, Hrvatov in Slovencev izpod tujega jarma ter njih ujedinjenje na podlagi demokratizma v lastni jugoslovanski državi. (Mišljena je t. i. Niška deklaracija, ki jo je sprejela srbska vlada 7. decembra 1914 v Nišu, kamor se je preselila skupaj s srbsko Narodno skupščino po začetku prve svetovne vojne. Niško deklaracijo je srbska Narodna skupščina s posebnim sklepom 23. avgusta 1915 še enkrat potrdila. - J. P.) In dosegla je tudi ta cilj", je nadaljeval I. Sajovic. "Jugoslavija je torej legitimno dete Radikalne Stranke" - "državne roditeljice, državne matere".<sup>22</sup> Zato je zagovarjal tudi

<sup>19</sup> Radikal, leto I, št. 1, 25. 10. 1921. Našim prijateljem, naročnikom in bralcem.

<sup>20</sup> O procesu združevanja slovenske JDS in drugih jugoslovanskih demokratskih in liberalnih političnih strank v enotno vsedržavno Jugoslovansko demokratsko stranko glej Perovšek, Liberalizem in vprašanje slovenstva, str. 124-130.

<sup>21</sup> Radikal, leto I, št. 1, 25. 10. 1921; Našim prijateljem, naročnikom in bralcem.

<sup>22</sup> Radikal, leto I, št. 3, 19. 11. 1921; Na razgledu. (Ob priliki predstoječe državne konference Radikalne Stranke v Beogradu).

stališče, da NRS "že po logiki naravnega razvoja pritiče naloga, da uredi sedaj tudi to od nje same v življenje priklicano državo".<sup>23</sup> In po mnenju slovenskih radikalov naj bi bila ta država le razširjena predvojna Srbija.<sup>24</sup> Pri njeni razširitvi naj bi imel ob NRS enako pomembno vlogo tudi srbski kmet. Kajti tudi on je bil tisti, ki je ustvaril Jugoslavijo, "državo od predvrat Gradca in Budimpešte pa do predvrat Soluna, državo, ki glede velikosti skoro dosega predvojno velesilo Italijo, glede naravnega bogastva pa jo sigurno daleko prekaša. S tem si je umel ustvariti vse predpogoje," je pisal I. Sajovic, "ki so potrebni za vodstvo Slovanstva na jugu, kot ga ima faktično Rusija na severu."<sup>25</sup> Takemu povzdigovanju srbskega kmeta se ne gre čuditi, sicer slovenski radikali ne bi iskali sorodnosti med srbskim in slovenskim kmetom. Tako je eden od slovenskih udeležencev kongresa NRS decembra 1921 v Beogradu v svojem poročilu o kongresnem dogajanju med drugim zapisal, da "zlasti med značajem šumadinskega ter našega gorenjskega kmeta obstoja nenavadno sorodstvo tako v naziranju sveta kot v načinu mišljenja in izražanja misli. Tudi po postavah so si močno podobni."<sup>26</sup>

Hkrati s podpiranjem velikosrbskega razumevanja jugoslovanske države so slovenski pripadniki NRS zagovarjali tudi načeli jugoslovanskega državnega centralizma in narodnega unitarizma, ki ju je 28. junija 1921 pravno in politično uveljavila Vidovdanska ustava.<sup>27</sup> Ti načeli, ki ju je seveda podpirala tudi vsedržavna NRS,<sup>28</sup> je odločno poudarjal I. Sajovic, ki je zahteval, da se uveljavi "celotno državno idejo, ki bo sposobna za pozitivno vstvarjanje v smislu državnega in narodnega edinstva in ki bo s svojim pozitivizmom imela podreti in odstraniti vse razdirajoče faktorje preteklosti".<sup>29</sup> Pri tem je posebej poudarjal jugoslovanski narodni unitarizem, po katerem naj bi bili Slovenci, Hrvati in Srbi (drugih jugoslovanskih nacionalnih imen ni Vidovdanska ustava niti omenjala) le "plemena" enotnega jugoslovanskega naroda.<sup>30</sup> I. Sajovic je Slovence, Hrvate in Srbe dosledno imenoval "tri plemena"<sup>31</sup> oziroma jih je videl zgolj kot enoten "jugoslovanski narod treh imen".<sup>32</sup>

Kar zadeva ostalo politično problematiko, je kočevska organizacija NRS večino

- 
- <sup>23</sup> Radikal, leto I, št. 1, 25. 10. 1921; Čemu novo stranko v Sloveniji? (Odlomek iz referata dr. Sajovica na sestanku zaupnikov kočevskih Slovencev zbranih dne 4. avg. t. l. v vili Sajovic v Kočevju).
- <sup>24</sup> Radikal, leto II, št. 10, 20. 5. 1922; Iz Radikalne Stranke.
- <sup>25</sup> Radikal, leto II, št. 18, 9. 9. 1922; S. (dr. Ivan Sajovic), Srbski seljaki na obisku v Sloveniji.
- <sup>26</sup> Radikal, leto I, št. 5, 17. 12. 1921; Pismo iz Beograda.
- <sup>27</sup> Radikal, leto I, št. 1, 25. 10. 1921; Našim prijateljem, naročnikom in bralcem. - O ustavni uveljavitvi jugoslovanskega državnega centralizma in narodnega unitarizma v Kraljevini SHS glej Jurij Perovšek: Unitaristični in centralistični značaj vidovdanske ustave. Prispevki za novejšo zgodovino, Ljubljana 1993, št. 1-2, str. 17-26 (dalje: Perovšek, Unitaristični in centr. značaj vidov. ustave).
- <sup>28</sup> Glej Radikal, leto I, št. 3, 19. 11. 1921; Dragi bratje Slovenci!; št. 5, 17. 12. 1921, Pismo iz Beograda.
- <sup>29</sup> Radikal, leto II, št. 25, 16. 12. 1922; K položaju. Iz govora Dr. Sajovica na okrajni konferenci Narodne Radikalne Stranke v Kočevju dne 10. decembra 1922. Ekscerpt.
- <sup>30</sup> O političnopravni uveljavitvi načela jugoslovanskega narodnega unitarizma v Vidovdanski ustavi glej Perovšek, Unitaristični in centr. značaj vidov. ustave, str. 19-20.
- <sup>31</sup> Radikal, leto I, št. 5, 17. 12. 1921; S. (dr. Ivan Sajovic), Kongres Radikalne Stranke in njegovi zaključki. Glej tudi Radikal, leto II, št. 5, 11. 3. 1922, S. (dr. Ivan Sajovic), Brez nadpisa.
- <sup>32</sup> Radikal, leto I, št. 6, 31. 12. 1921; S. (dr. Ivan Sajovic), Svetovno politično in gospodarsko ravnotežje na vidiku.

svoje pozornosti namenila temeljnim idejnopoličnim vprašanjem tistega časa. Ostro je odklanjala boljševizem, ki je bil po besedah njenega predsednika I. Sajovica "splošna vzhodno-evropska razdrapanost (...). Da ta ne probije na dan," je opozarjal I. Sajovic, pa je "edina zasluga trezne mentalitete in vojaške discipline bratskega srbskega plemena našega naroda."<sup>33</sup> Vendar pa to po njegovem mnenju še ni zagotavljalo, da bi bila nevarnost boljševizma odpravljena. Boljševizem bi namreč zanj pomenila že uveljavitev socialno-gospodarskega določila Vidovdanske ustave, "da se *veliki* gozdni kompleksi razlaščajo po zakonu ter pridejo v last države ali samoupravnih teles."<sup>34</sup> I. Sajovic je poudarjal, da je omenjeno določilo prišlo "v ustavo pod pritiskom leve več ali manj boljševiško nadahnjene strani". In čeprav je opozarjal, da taka ustavna določila niso mišljena "tako resno", je bil vseeno trdno prepričan, da so "ob enem seme, ki naj diskreditirajo državo neboljševiškega tipa ter istočasno vtihotapi(jo) v njo boljševiške principe. S hišami itak lastniki že več let ne razpolagamo več, sedaj so na vrsti gozdovi, ostanejo še polja, za kar ne bo treba več dosti truda in s tem bodo že vse nepremičnine - na *boljševiški podlagi*." Zato se je spraševal, "čemu policijsko preganjati boljševice in komuniste, ako jih pa gospodarsko kar en gros sami vstvarjamo?"<sup>35</sup>

Obenem z boljševizmom je I. Sajovic ocenil tudi temeljno demokratično načelo o enakopravnosti vseh ljudi. Opozarjal je, da je iz tega političnega načela izšel zgodovinsko "nujno vzporeden pokret: *enakost vseh ljudi tudi na gospodarskem polju, to je socialna demokracija* in številne druge *socijalne stranke*. Te polagajo pred vsem težišče na *enakost razdeljevanja dobrin med vse ljudi*, pozabljajo pa pri tem na drugo morda še važnejšo stran: *na enakost produciranja teh dobrin*." Po njegovem poudarku je to bila "usodna pomanjkljivost vseh socijalnih strank. Toda kjer so prišle na državno krmilo, so dokazale, da tudi edinemu svojemu cilju, enakemu razdeljenju niso kos (Rusija!) in da o rednem produciranju nimajo niti pojma". Zato je menil, da lahko glede "na dosedaj uveljavljene eksperimente raznih socijalističnih držav in skupin (...) mirne duše izjavimo: *poskus gospodarske enakosti se ni obnesel*". Glede na izkušnje in socialno zakonodajo demokratičnih držav pa je ugotavljal, da ima "*razvoj gospodarske pravičnosti (...) bodočnost*". O tem je menil naslednje: "Politična, gospodarska in socijalna razvojna črta človeštva gre torej polagoma toda sigurno od *večih do vseh*. Enakost je le *virtuelna*, to je, ona pripušča možnost, da si posameznik od celote s svojo pridnostjo, talentom in srečo pretvori to *možnost enakosti* v resnično enakost v okvirju interesa celote."<sup>36</sup>

NRS v Sloveniji se je opredelila tudi o drugem novem evropskem idejnopoličnem dejavniku - fašizmu. Potem ko so fašisti po znanem pohodu na Rim 28. oktobra 1922 pod Mussolinijevim vodstvom prevzeli italijansko vlado, je glasilo

<sup>33</sup> Radikal, leto II, št. 11, 3. 6. 1922; S. (dr. Ivan Sajovic), Od Slomška pa - do Žerjave in Puclja.

<sup>34</sup> Radikal, leto II, št. 5, 11. 3. 1922; S. (dr. Ivan Sajovic), Podržavljanje gozdov. - Točna navedba omenjenega ustavnega določila se glasi: "Privatni veliki gozdni kompleksi se razlaščajo po zakonu ter prehajajo v lastnino države ali samoupravnih teles." (Uradni list deželne vlade za Slovenijo, letnik III, št. 87, 27. 7. 1921, 233., Ustava kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, čl. 41.

<sup>35</sup> Radikal, leto II, št. 5, 11. 3. 1922; S. (dr. Ivan Sajovic), Podržavljanje gozdov.

<sup>36</sup> Radikal, leto II, št. 9, 6. 5. 1922; S. (dr. Ivan Sajovic), Zakon političnega, gospodarskega in socijalnega razvoja.



kočevske organizacije NRS *Radikal*<sup>37</sup> objavilo članek o fašizmu, ponatisnilo ga je iz glasila NRS *Samouprava*, ki je izhajala v Gornji Radgoni.<sup>38</sup> Članek je uvodoma ugotavljal, da je s tem, ko so fašisti prevzeli vlado, fašizem postal "idejna in fizična moč, s katero moramo računati jako resno". Fašizem je pojasnjeval kot povojni pojav posebne vrste. "Vsaka teška akutna bolezen zapusti neke posledice," je opozarjal članek, "katere se zamorejo izlečiti samo polagoma. Tako je bilo tudi s svetovno vojno med narodi." In "glavna povojna bolezen, ki se je razširila po vseh deželah, nosi ime 'komunizem' ali 'boljševizem'. Samo v Rusiji in za nekaj časa na Madžarskem je komunizem prodril (v) državo. Povsod drugod je nastala proti njemu reakcija, ki ga je premagala. Ponekod je bila država sama tako jaka, da ga je poborila. Tako je bilo pri nas, v Ameriki, na Angleškem itd. Drugod je bil delavec (tako zaveden in discipliniran, da ga je premagal sam. Socijalisti so začeli boj s komunisti in jih premagali. Tako je bilo v Nemčiji, v Avstriji, na Češkem, na Poljskem. V Italiji se je pojavil odpor od strani ljudstva samega. Fašizem je uničil komunizem, s tem je obvaroval Italijo, a naredil tudi celi srednji Evropi in tudi naši državi veliko uslugo. Ako bi bili v Italiji zmagali komunisti, nastali bi tudi za našo državo usodepolni dnevi. Predstavimo si, kako bi izgledal položaj: na Ruskem komunisti na višini svoje moči, na Madžarskem vladajo komunisti, ki bi si preko naših zemelj hoteli z laškimi komunisti dati roko. V tem slučaju bi tudi na Dunaju zmagali komunisti, naša država je bila še zelo revno konsolidirana, na Hrvaškem neredi, pri nas boljševiško razpoloženje. Sovjetska vlada v Ljubljani in v Zagrebu bi bila postavila vprašanje pred obstanek naše države. Fašistovsko gibanje je bilo torej za nas zelo koristno. Fašizem je pod tem obzirom dokaz, da je med italijanskim narodom še zelo veliko idealizma in političnega razuma. Kot reakcija proti komunizmu je bil torej fašizem zdrav in koristen."<sup>39</sup>

S tem pa razčlenitev fašizma še ni bila končana. Članek je namreč tudi poudarjal, da "fašizem pomeni nadalje krizo moderne demokracije". Pojasnjeval je, da je "moderna demokracija (...) po vseh državah propadala vedno bolj. Idealnega parlamentarnega sistema dveh velikih strank, ki se med sabo bore in rivalizirajo, ni več niti na Angleškem. Po vseh državah so se začeli parlamenti drobiti na majhne stranke in strančice. Interesi države in naroda so stopali v ozadje, začeli so prevladovati (...) interesi strank, skupin, stanov in oseb. Klasična primera drobljenja strank je bila v Italiji. Fašizem je nastopil kot reakcija proti degenerirani demokraciji. Z idelanim zanosom je postavil načelo, da gre država in narod nad vse, višje nego vsi drugi strankarski in razredni interesi. Proti antagonizmu med severjem (Italije - op. J. P.) in jugom in med posameznimi deli države, je postavil načelo državne in narodne skupnosti."<sup>40</sup>

37 O glasilu NRS *Radikal*, ki je izhajal v Kočevju v letih 1921-1923 glej Jurij Perovšek: *Radikal* (1921-22, 1923). Enciklopedija Slovenije, 10. zvezek, Pt-Savn. Ljubljana 1996, str. 40-41 (dalje: Perovšek, *Radikal* 1921-1923).

38 O glasilu NRS *Samouprava*, ki je v letih 1922-1923 izhajala v Gornji Radgoni glej Jurij Perovšek: *Samouprava* (1922-23). Enciklopedija Slovenije, 10. zvezek, Pt-Savn. Ljubljana 1996, str. 386 (dalje: Perovšek, *Samouprava* 1922-1923).

39 *Radikal*, leto II, št. 23, 18. 11. 1922; Fašisti.

40 Prav tam.

Slovenski pripadniki NRS so v fašizmu videli le eno slabo stran. Zaradi njegovih imperialističnih teženj navzven, med drugim tudi proti jugoslovanski državi, so fašizmu očitali, da je "agresivno gibanje in kot tako mora izzazivati odpor od naše strani. Samo od te strani prihajamo ž njim v konflikt", je opozarjal članek. In nadaljeval: "Le case nostre son fatte per noi' (naše hiše so narejene za nas), pravi garibaldinska pesem." Zato je "najmanj, kar zamoremo zahtevati od fašistične vlade (...), da spoštuje mednarodne pogodbe. V tem oziru bomo imeli na naši strani simpatije celega sveta. (...) Mi ne bomo dobrovoljno odstopili niti pedi zemlje in niti koščeka naših pravic."<sup>41</sup>

Kar zadeva ostalo aktualno problematiko tistega časa, je kočevska NRS poleg poudarjanja unitarnocentralističnega in velikosrbskega pogleda na jugoslovansko državo, pritrjevanja fašizmu in odklanjanja boljševizma veliko pozornost namenila tudi gospodarski problematiki. V tej zvezi je posebej poudarjala potrebo po zvezi Slovenije z morjem, kar je že na kongresu NRS decembra 1921 v Beogradu poudaril poročevalec iz Slovenije dr. Leopold Lenard.<sup>42</sup> Kočevska NRS se je zavzemala, "da se ima Slovenijo zvezati z morjem preko Kočevja, ker bi bilo to brezdvomno najkrajša in zato tako glede graditve kot tudi glede obratovanja najcenejša in najhitrejša zveza kot mora to biti pri glavnih železnicah splošnega pomena z nalogo cenenega in hitrega izvoza in uvoza".<sup>43</sup> Železniška proga, za katero se je zavzemala, naj bi potekala po smeri Kočevje-Brod-Moravice do proge Zagreb-Reka.<sup>44</sup>

Okrajna organizacija NRS v Kočevju je delovala do volitev v Narodno skupščino Kraljevine SHS 18. marca 1923. Po teh volitvah, na katerih je NRS v Sloveniji doživela popoln poraz in je ostala brez poslanskega mandata,<sup>45</sup> je delovanje kočevskih radikalov zamrlo. Radikali v Sloveniji so od leta 1923 dalje delovali predvsem v Ljubljani in Mariboru, ves čas dvajsetih let pa so ostali na obrobju slovenskega političnega prostora. Zanje sta bila značilna predvsem velika politična razcepljenost in oster boj med različnimi frakcijami NRS v Sloveniji,<sup>46</sup> kar jim je preprečevalo širiti politični vpliv. K temu je prispevalo tudi dejstvo, da se je NRS v Sloveniji, kljub njenemu dokaj naprednemu programu agrarne reforme ter proti-

<sup>41</sup> Prav tam.

<sup>42</sup> Radikal, leto I, št. 5, 17. 12. 1921; Pismo iz Beograda. - O znanem slovenskem privržencu srbske NRS dr. Leopoldu Lenardu glej Irena Gantar Godina: Dr. Leopold Lenard. Zgodovinski časopis, 1992, št. 3, str. 395-400.

<sup>43</sup> Radikal, leto II, št. 19, 23. 9. 1922; Železniška in strankarska politika Samostojnih.

<sup>44</sup> Radikal, leto II, št. 10, 20. 5. 1922; Okrajna konferenca Radikalne Stranke; št. 14, 15. 7. 1922, Zveza Slovenije z morjem in Ljubljano; št. 20, 8. 10. 1922, Glas ljudstva v vprašanju zveze Slovenije z morjem; prav tam, Gospodarstvo. *Zveza Slovenije z morjem*; št. 24-26, 2., 16. in 30. 12. 1922, Gospodarstvo. *Enotina glavna železnica od Kočevja preko Broda-Moravice do proge Zagreb-Reka*; št. 25, 16. 12. 1922, Resolucije sprejete na okrajni konferenci Narodne Radikalne Stranke dne 10. decembra 1922 v Kočevju.

<sup>45</sup> Pivec, Programi pol. strank, str. 372. Slovenska NRS je ostala brez poslanskega mandata tudi na volitvah v Narodno skupščino Kraljevine SHS 8. 2. 1925 in 11. 9. 1927. (Prav tam).

<sup>46</sup> O tem glej Mikuž, Razvoj pol. strank, str. 128-130; isti, Slovenci v stari Jugoslaviji, str. 216, 271-272, 274-276; Momčilo Zečević: Na zgodovinski prelomnici: Slovenci v politiki jugoslovanske države 1918-1929, I. knjiga. Maribor 1986, str. 103-108 (dalje Zečević, Na zgod. prelomnici); Perovšek, Radikal 1921-1923; isti, Samouprava 1922-1923; isti: Radikal (1923-24). Enciklopedija Slovenije, 10. zvezek, Pt-Savn. Ljubljana 1996, str. 41; isti: Samouprava (1925, 1927), prav tam, str. 386; isti, Liberalizem in vprašanje slovenstva, str. 246.

revolucionarni in protikomunistični usmeritvi, ki je bila istovetna usmeritvi najmočnejših slovenskih političnih strank,<sup>47</sup> med avtonomistično razporeženimi Slovenci onemogočila s svojim centralističnim, unitarističnim, monarhističnim in velikosrbskim stališčem. Pomembno pa je bilo tudi dejstvo, da so v času, ko se je v Sloveniji pojavila NRS, slovenski politični prostor še vedno odločilno opredeljevali tradicionalni idejnopolični tabori - katoliški, liberalni in socialistični. NRS v Sloveniji je tako delila usodo večine iz tradicionalnih političnih taborov izdvojenih in drugih političnih strank iz let 1918-1929, ki na Slovenskem v glavnem niso imele vidnejše politične vloge.<sup>48</sup> Slovenska NRS je prenehala obstajati po uvedbi kraljeve diktature leta 1929 in ukinitvi vseh političnih strank. Njen obstoj na Slovenskem je bil zanimiv odsev novih političnih odnosov v jugoslovanski državi, hkrati pa je v slovenskem primeru predstavljal tudi neuspešen poizkus vplivanja "srbskega parlamentarnega in političnega življenja, ki ga je zaznamoval boj raznolikih političnih strank, stranic in skupin",<sup>49</sup> na pokrajine izven nekdanje Kraljevine Srbije.



<sup>47</sup> O pogledih katoliške Slovenske ljudske stranke in liberalne JDS na vprašanje revolucije in boljše vizma glej Jurij Perovšek: Idejni, socialnogospodarski in narodnopolitični nazori slovenskega meščanstva v času med svetovnima vojnama (1918-1941). *Zgodovinski časopis*, št. 4, str. 533, 541-542.

<sup>48</sup> O teh političnih subjektih in njihovih programih glej Perovšek, Programi pol. strank 1918-1929, str. 136-183.

<sup>49</sup> Zečević, Na zgod. prelomnici, str. 108.